

I. HAÇLI SEFERİ (1096) ÖNCESİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ DURUMUNA BAKIŞ

Sevtaç GÖLGESİZ KARACA*

ÖZ: XI. Yüzyıl, Bizans İmparatorluğu Tarihi açısından son derece önemli bir yüzyıl oldu. Bu dönemde Bizans'ın kaderini değiştiren hadise, 1071 Malazgirt savaşı ile başladı. Aslında bu büyük olay yalnızca Bizans'ın yazgısına etki etmedi. Türkleri Anadolu'nun sahibi yapan bu savaş, aynı zamanda dünya tarihinin önemli hadiselerinden birini teşkil ederek büyük kitleleri harekete geçirecek bir sefere, I. Haçlı Seferi'nin çıkmasına ortam hazırladı. Bu makalede, dünya tarihine damgasını vuran Haçlı Seferleri öncesinde, İmparatorluğun siyasi durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Türklerle münasebetleri anlatılmış; bununla beraber, Türk tehlikesini önlemek için Güney İtalyalı Normanların lideri Robert Guiscard ile işbirliği yapma teşebbüslerine değinilmiştir. Ayrıca Bizans İmparatoru'nun Piacenza ve Clermont Konsili'ne elçi göndermesi çerçevesinde Papalık ile ilişkileri de vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Bizans, Normanlar, Haçlı Seferleri, I. Aleksios Komnenos.

OVERVIEW OF THE POLITICAL SITUATION OF THE BYZANTINE EMPIRE BEFORE (1096) THE FIRST CRUSADE

ABSTRACT: The 11th century was very important for the history of the Byzantine Empire. The events which changed the fate of the Byzantine Empire started with the war of Manzikert. Indeed this great event, which made the Turks the owner of Anatolia, influenced not only the destiny of the Byzantine Empire but also paved the way to the First Crusade which mobilised great masses. In this article the political situation of the Byzantine Empire before the First Crusade which had a great impact on world history has been described briefly. Within this framework the Byzantine Emperor Alexios Komnenos' relation with the Turks and his attempts to cooperate with the Southern Italian Norman leader Robert Guiscard in order to prevent the Turkish threat were described. The Byzantine Emperor's relations with the Papacy within the framework of his sending ambassadors to the Councils of Piacenza and Clermont were also emphasised.

Keywords: Seljukids, Byzantine, Normans, The Crusades, Alexius I Comnenus.

İmparator II. Basileios'un (976-1025) ölümünden, I. Aleksios'un (1081-1118) tahta çıkışına kadar olan süre (1025-1081), Bizans İmparatorluğu'nun içte ve dışta siyaset bakımından çöküş dönemi olarak kabul edilmektedir. Herakleios (610-641) ile başlayan yükseliş, II. Basileios'un ölümüyle sona erdi. Bundan sonra zayıf İmparatorlar devri II. Basileios'un kardeşi olan VIII. Konstantinos (1025-1028) ile başladı. Bizans tarihçisi *Mikhail Psellos* eserinde bu İmparator döneminde Konstantinos'un halka kötü muamele ettiğini ve Bizans halkının adeta onun kölesi haline geldiğini zikreder¹.

*Arş. Gör. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne. segolgesiz@gmail.com.

¹ *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Türkçe terc. Işın Demirkent, Ankara 1992, s. 25.

Bununla birlikte O, II. Basileios devrinde dolan devlet hazinesini düşüncesizce harcadı. Ondan sonra Bizans tahtına geçen İmparatorlar da Konstantinos'tan geri kalmadılar. Bu çöküş döneminde büyük arazi sahipleri köylü ve askerın emlakını yok etti. Bunların eski sahiplerini yarı köle durumuna getirdi. Bu, ülkenin savunma ve vergi gücünü çöküntüye uğrattı. Tüm bunlar devletin fakirleşmesine ve askerî gücünün azalmasına sebebiyet verdi. Tüm bu siyasî ve askerî sıkıntılara iktisadî buhranlar da eklendi. İçinden çıkılması güç olan bu durum 1071 Malazgirt hezimetini ile Bizans'ı derinden sarstı. Bu ve bundan sonraki yıllarda ise Anadolu'da Bizans'ın gücü çöktü, İtalya'daki toprakları elden çıktı ve Balkanlar'daki nüfuzu azaldı. İçte ise merkezî iktidar tamamen bozuldu, devlet iktisadî açıdan ağır kayıplar verdi. Bu çöküş devri, I. Aleksios'un Bizans İmparatorluğu'nun idaresine hâkim oluncaya kadar devam etti. Zira Nikephoros Bryennios "Aleksios Komnenos'un hükümdarlığından beri işler düzeldi... Tanrı'nın sayesinde ve onun inayetiyle işler gerek Anadolu'da gerek Batı'da yolunda gelişti..."² sözleriyle de bu durumu ifade eder. Böylece onun dönemi bir anlamda Bizans'ın yeniden canlandığı dönem oldu. Ancak I. Aleksios tahta çıktığında kendisini zor şartlar bekliyordu; zira temelleri kökünden sarsılmış bir enkaz devralmıştı. Ayrıca İmparatorluk kendini savunamayacak bir haldeydi. Selçuklular, Peçenekler, Normanlar, İmparatorluğu dört bir yandan kuşatmış durumdaydı³. Kısacası yeni İmparator I. Aleksios'un işi oldukça zordu.

Kısaca değindiğimiz Bizans'ın bu siyasî tablosu içerisinde XI. yüzyılın en önemli hadisesi, 1071 yılında meydana gelen Malazgirt savaşı oldu. Anadolu'nun kaderini belirleyen ve Bizans İmparatorluğu'nun tarihini değiştiren bu savaş, Anadolu'nun sahibini de belirlemiş⁴ bununla beraber,

² Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 28.

³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. *Mikhail Psellos*, Türkçe terc. Işın Demirkent, s. 25 vd; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, 5. Baskı, Ankara 1999, s. 296 vd.

⁴ Ancak bu durum, modern Bizans tarihçileri tarafından açıkça bilinse de, o zamanlar imparatorluktan sorumlu kişilere göre, 1071'deki yenilgi ve ardından Türklerin Anadolu'yu ele geçirmeleri kesinlikle birbiriyle alakalı değildi. Bizans orduları daha önce de yenilmişti; Persler ve Araplar, Ege ve Marmara denizlerine kadar dayanmışlardı. Ama bunlar daha sonra geri püskürtülmüş ve Bizans Anadolu'daki eski gücüne kavuşmuştu. İki kez yapılan şey, tekrar yapılabilirdi. Türkler engellenip Anadolu'daki hakimiyet tekrar kazanılabilirdi. Peter Charanis, "Byzantium, The West and the Origin of the First Crusade", *Byzantion*, (19/1949), s. 17. Ayrıca 1071 yılına kadar ki Bizans'ın durumu için bkz. Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 1-15.

Türk-Bizans ilişkilerine⁵ ve Bizans'ın dış politikasına da etki etmiştir. Türkler adına zaferle sonuçlanan bu savaş, sadece Türk-Bizans ilişkileri açısından büyük öneme sahip değildi. Bu hadise aynı zamanda sonuçları açısından dünya tarihine de etki eden, büyük kitleleri harekete geçirecek bir sefere, yani Haçlı Seferleri'ne sebebiyet vermişti.

Haçlı Seferleri'nin başlamasından ve İmparator I. Aleksios Komnenos daha tahta çıkmadan evvel, Türklerin akınlarına karşı Bizans İmparatorlarının, devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarabilmek adına bir takım önlemler aldığını görmekteyiz. Bu bahsettiğimiz duruma en iyi örnek VII. Mikhail (1071-1078) döneminde karşımıza çıkmaktadır. Zira İmparator ve danışmanları Türkleri Anadolu'dan çıkarıp burada Bizans hâkimiyetini yeniden kurmayı umut etmekte, fakat bu işin pek de kolay olmayacağını çok iyi bilmekteydiler. Bununla birlikte Bizans, 1071 Malazgirt hezimetini yaşarken aynı yıl içinde Güney İtalyalı Norman lider Robert Guiscard, Bari'yi ele geçirmek suretiyle Güney İtalya'daki Bizans topraklarının tamamını zapt etmişti. Bu hadise Bizans'ı Robert Guiscard ile evlilik yoluyla ittifak yapmaya sevk etti. İmparator, bir anlamda Guiscard tehlikesinden devletini korumak için bunu yapmaya mecbur kaldı ve ondan yardım istemek suretiyle bu tehdidi bertaraf etmeye çalıştı. Bu evlilik yoluyla müttefik edinme politikası⁶ IV. Romanos Diogenes (1068-1071) döneminde de gündeme getirilmişti. Diogenes'in politikası VII. Mikhail tarafından da devam ettirildi. İmparatorun istediği tek şey, Norman liderinin dostluğu idi. Bunu yukarıda zikrettiğimiz üzere, İmparatorluğunu hem Guiscard'dan gelecek başka saldırılara karşı korumak hem de Selçukluları Anadolu topraklarından uzaklaştırabilmek adına Normanlardan askeri destek sağlayabilmek için istiyordu⁷. Gerçekten de Bizans imparatorları bu durumdan son derece muzdarip idi. Türk akınlarının durdurulamaması ile ilgili olarak *Mikhael Attaleiates* "hiç beklenmeyen bir hâl gerçekleşti ve bu hâl sadece güçlü bir hoşnutsuzluğa yol açmakla kalmadı, ama Bizans egemenliği sınırlarının daralması ve bu egemenliğin güçsüzleşmesi sonucunu da doğurdu"⁸ sözleriyle Türklerin Bizans'a karşı giriştiği akınlardan dolayı hoşnutsuzluğu dile getirir.

⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001 ve aynı yazar, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

⁶ Diogenes'in oğullarından birini Guiscard'ın kızlarından biriyle evlendirmeyi ilk ne zaman teklif ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak böyle bir teklifin yapıldığı bir gerçektir. Fakat bu evlilik Norman lideri tarafından reddedildi. Charanis, *Aynı makale*, s. 17-18.

⁷ Charanis, *a.g.m.*, s. 18.

⁸ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 88.

Selefi Diogenes'in politikasını devam ettirmek VII. Mikhail açısından pek de kolay olmadı. Bizans'ın yaptığı, 1071 yılı sonları yahut 1072 yılı başlarındaki izdivaç teklifi, Guiscard tarafından reddedildi. Ancak VII. Mikhail pes etmemekte kararlı olduğundan 1072 sonu veya 1073 yılı başında bir kez daha teklif götürdü. Bu teklifin de Norman lideri tarafından reddedilmesinin üzerine Bizans bu kez yönünü Papa'ya çevirdi. VII. Mikhail, Papa VII. Gregory'den (1073-1085) 1073 yılı başlarında yardım talep etti. Onun talebi Papa tarafından olumlu karşılandı. Ancak Papa bunu uygulamaya koyacak durumda değildi⁹. İmparator bu teşebbüsten de herhangi bir sonuç alamadı ve böylece 1073 yılında başlayan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Neticede zor da olsa Guiscard ile İmparator arasında evlilik yoluyla anlaşma 1074 yılında tesis edildi¹⁰. Fakat Guiscard ile yapılan bu ittifak Bizans'ın hayal ettiği gibi Türkleri durdurmaya yetmedi, ayrıca Bizans'ın zararına da sebebiyet verdi¹¹. İmparatorluğun bu yardım arayışları pek bir işe yaramasa da Türkleri Anadolu topraklarından kovmak amacıyla Papalıktan ve Batı'daki liderlerden yardım isteme üzerine kurulu Bizans politikasını gözler önüne serdiği için son derece önemlidir¹².

Bu politikanın evrensel bir zihniyet haline gelmesinde etkisi olan zat, tarih 1081'i gösterdiğinde iktidara geldi. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, 4 Nisan 1081 tarihinde tahta çıktığında İmparatorluğun dört bir yanı adeta iç ve dış tehditlerle kuşatılmıştı. Tüm Anadolu, İstanbul'a kadar Türklerin eline geçmiş, Balkan Yarımadası'nda¹³ Peçenekler¹⁴, Tuna Nehri'nin güneyindeki eyaletlere hâkim olmuştu. Sırbistan ve Dalmaçya bölgeleri ise Bizans İmparatorluğu'na baş kaldırarak yerel Slav beylerinin idaresini tercih etmişti. Bunlara ilaveten Bizans'ın baş düşmanı, Güney İtalya Normanları'nın reisi Robert Guiscard bu kez de İmparatorluğu ele geçirmek üzere Epiros bölgesine doğru harekete geçmişti¹⁵.

⁹ Papanın Alman İmparatoru IV. Heinrich ile arasının iyi olmamasından dolayı bu teklifi değerlendiremediği W. B. Mc Queen tarafından öne sürülür. Bkz. "Relations between the Normans and Byzantium 1071-1111", *Byzantion*, (56/1986), s. 432. Karş. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, 35 (1994), s. 68-69.

¹⁰ Charanis, *a.g.m.*, s. 18 vd.

¹¹ VII. Mikhail'in tahttan indirilmesinin ardından bu anlaşma Balkanlardaki Bizans topraklarını işgal edebilmesi için Guiscard'ın eline istediği fırsatı vermiş oldu. Peter Charanis, *a.g.m.*, s. 23-24.

¹² Charanis, *a.g.m.*, s. 24.

¹³ Bizans'ın Balkanlar'daki durumu için bkz. Işın Demirkent, "14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 17-30.

¹⁴ Peçenekler için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

¹⁵ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 3.

Bütün bu sorunlar içinde Aleksios'un başını ağrıtan en önemli iki tehlike mevcuttu. Bu tehlike Norman ve Türk tehdidiydi. İmparator öncelikle, Bizans tahtına gözünü diken Güney İtalya lideri Robert Guiscard ile mücadeleye karar verdi ve bu amaçla, batı sınırındaki mücadele esnasında doğu sınırını güvence altına almak için Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah ile 1081 yılının Haziran ayında “*Dragos Suyu Antlaşması*” yaptı¹⁶. Fakat bu anlaşma öncesinde İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahillerine kadar gelmiş olan Selçukluları buralardan uzaklaştırmak amacıyla harekete geçti. Türkleri kıyı bölgelerden uzaklaştırarak onların iç bölgelere çekilmelerini sağladı. Aleksios bu başarısının ardından yukarıda belirttiğimiz üzere Türklerle barış yapma yoluna gitti. *Anna Komnena* barış teklifinin Süleymanşah'tan geldiğini söylese de bu esnada Norman tehlikesi ile karşı karşıya kalan ve zor durumda olan I. Aleksios idi. Neticede I. Aleksios, Süleymanşah'a haber gönderdi ve bir miktar para ile vergi karşılığında barış yapma teklifinde bulundu. Bu teklif Süleymanşah tarafından da kabul gördü¹⁷. *Anna Komnena* bu anlaşmanın şartlarını ayrıntılı olarak vermez. Sadece “... Onlara sınır olarak Drakon deresini verdi ve onlara bunu kesinlikle aşmamayı, ayrıca Bithynia sınırlarından içeriye hiçbir akına girişmemeyi kabul ettirdi”¹⁸ şeklinde ifade eder. Böylece bu anlaşma ile İmparator I. Aleksios, Türkleri boğaz kıyılarından uzaklaştırmış ve Süleymanşah'ın İznik Körfezi'ndeki Drakon Çayı'na kadar Anadolu'daki hâkimiyetini resmen onaylamıştır. Anlaşma her iki taraf için de faydalı bir barış oldu. Süleymanşah, Anadolu'daki hâkimiyetini I. Aleksios'a kabul ettirip devletinin güney sınırlarıyla ilgilenirken Aleksios da Normanlarla olan mücadelesinde Süleymanşah gibi bir müttefik kazandı¹⁹. Bununla beraber I. Aleksios Komnenos sadece Türklerle anlaşma yapmadı, aynı zamanda deniz gücü desteği sağlayabilmek için Venediklilere de çeşitli ayrıcalıklar²⁰ bahşetti. *Anna Komnena* “...Vaatler ve armağanlara

¹⁶ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 3.

¹⁷ Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, s. 90-91 ve n. 317.

¹⁸ Anna Komnena, *The Alexiad*, İng. terc. Elizabeth A. S. Dawes, London 2011, s. 65; Türkçe terc. Bilge Umar, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996, s. 126.

¹⁹ Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, s. 91.

²⁰ Konuyla ilgili olarak bkz. W. Heyd, *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe terc. E. Z. Karal, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 127 vd; Demirkent, Bizans'ın Venediklilere bahşettiği bu ayrıcalık ile imparatorluğun geleceğini ipotek altına aldığını vurgular. Ayrıca bu imtiyazın Bizans'ın kendi ölüm fermanını imzalamakla eş değer olduğunu da belirtir. Bu anlaşmayla Venedik, imparatorluğun bütün limanlarında gümrük vergisi ödmeden ticaret yapma hakkını elde etti. Işın Demirkent, “1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Batı İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-Incelemeler*, s. 100.

başvurarak Venediklilerden de yardım istedi” sözleriyle İmparatorun bu yardım isteğini dile getirir²¹.

İmparator, Venedikliler ve Türklerden aldığı yardımlar ile Arnavutluk, Makedonya ve Teselya bölgelerini Norman istilasından kurtardı. 1082 yılında ise Adriyatik denizi kıyısında yer alan Draç’ı kuşatan Guiscard’a karşı mücadele etmek için yine Selçuklulardan yardım aldı. Ertesi yıl yani 1083 yılında Teselya’ya kadar ilerleyip Yenişehir’i kuşatan Guiscard’ın oğlu Bohemund’a karşı da Süleymanşah’tan destek gördü. İmparatorun yardım isteği üzerine Süleymanşah, İmparatora 7 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu yardımla Aleksios Normanlara karşı başarılı oldu²².

Aleksios, aldığı bu yardımlar sayesinde, 1085 yılına kadar süren Normanlarla mücadelesini başarılı bir şekilde sonlandırdı²³. Böylece İmparator, ancak 1085 yılı sonunda İstanbul’a dönebildi. Fakat döndüğünde hoş bir tablo ile karşılaşmadı. Zira Süleymanşah’ın İznik’i idare etmesi amacıyla görevlendirdiği Ebu’l-Kasım’ın²⁴ Dragos Suyu anlaşması şartlarını ihlal ettiğini ve Türklerin Bizans arazisine akınlar düzenleyerek yeniden, yavaş yavaş İstanbul yakınına doğru harekete geçtiklerini gördü. Bunun üzerine İmparator derhal harekete geçti. Türk akıncılarını kıyılardan uzaklaştırdı. Bununla birlikte İznik’e ordu göndererek Ebu’l-Kasım’ı sıkıştırdıysa da 1086 yılının Haziran ayında Ebu’l-Kasım’ın donanma hazırlığı ve Çaka Bey ile işbirliği yapma planı Aleksios’u fazlasıyla endişelendirdi. Ancak Türk tehdidi ile baş etmekte kararlıydı. Bu amaçla İmparator, denizden ve karadan göndermiş olduğu kuvvetlerle Ebu’l-Kasım’ın inşa ettirmekte olduğu gemileri yaktırdı ve onu İznik’e geri çekilmeye zorladı. Ancak Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın (1072-1092) İznik’i kendi hâkimiyeti altına almak amacıyla kumandanı Porsuk idaresinde

²¹ *Anna Komnena*, İng. terc. Elizabeth A. S. Dawes, s. 68; Türkçe terc. Bilge Umar, s. 133.

²² Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, s. 91-92.

²³ Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, s. 96.

²⁴ Süleymanşah’ın Ebu’l-Kasım’ı İznik’in idaresiyle görevlendirmesinin nedeni, Antakya seferine çıkmasıyla ilgilidir. Antakya’nın Bizanslı valisi Isaakios Komnenos’tan sonra yerine Ermeni Vasak tayin edilmişti. Onun öldürülmesiyle şehre, Bizans adına Ermeni Philaretos hâkim oldu. Fakat onun zalimane idaresi halkı canından bezdirince Antakya Şihnesi İsmail tarafından Süleymanşah şehre davet edilmişti. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı derhal harekete geçmiş ve yerine başkumandan olarak Ebu’l-Kasım’ı bırakmıştı. Konuyla ilgili olarak bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Türkçe terc. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 91-92; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 70 vd; Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 120; aynı yazar, *Anadolu Fatihisi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990, s. 31; aynı yazar, “Süleymanşah’ın Kuzey Suriye Seferi ve Sonuçları” *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVI/1, 1988, s. 71.

büyük bir orduyu Anadolu'ya gönderdiğini öğrenince Melikşah'a engel olmak için bu kez Ebu'l-Kasım ile işbirliği yoluna gitti²⁵.

İmparatorun Türklerle mücadelesi sadece Selçuklularla sınırlı değildi. I. Aleksios, Balkanlar'da Trakya'ya kadar ilerlemiş bulunan Peçeneklere karşı da 1087 yılında mücadeleye girişti. İlk Peçenek saldırısı Bizans tarafından geri püskürtüldü. Ancak Siliste yakınında yapılan savaşı Peçenekler kazandı. Buna rağmen savaşın sonucundan yeteri kadar yararlanamadılar. Çünkü bu sırada İdil bölgesinden Tuna yöresine inen bir diğer Türk kavmi olan Kumanların saldırısına uğrayarak yenildiler. Bu durum Bizans'a bir süreliğine nefes alabilme imkânı verdi. Ayrıca Peçenekler 3 yıl boyunca Trakya bölgesine saldırılarını devam ettirdiler²⁶.

Aleksios, bu süre zarfında önce Peçeneklere (1091) ve ardından Edirne'ye kadar ilerleyen Kumanlara (1094) ağır darbeler indirdi. Bu suretle, Balkanları hâkimiyeti altına alabilmişti²⁷.

İmparator bu olaylarla uğraşırken aynı zamanda bir büyük tehlike daha kendisini beklemekteydi. 1081 yılında İzmir'i ele geçirip burada bir Türk Beyliği kuran Çaka Bey²⁸, Bizans aleyhine Ege Adaları'na doğru harekete geçmişti²⁹. Ayrıca babasının ölümünün ardından Türkiye Selçuklu Devleti'nde I. Kılıç Arslan'ın (1093–1107) tahta çıkmasıyla Bizans'ın içinden çıkılması güç sorunlarına bir yenisini daha ekledi. Kılıç Arslan, Türklerin Bizans'a karşı sürdürmüş oldukları politikayı devam ettirmek amacıyla İzmir Bey'i Çaka ile onun kızıyla evlenmek suretiyle, ittifak kurdu. Fakat bu birbirinden güçlü iki Türk Bey'i Bizans'ın entrikalarına alet olarak birbirlerine düştüler³⁰. Çaka Bey'in öldürülmesiyle Bizans, bu büyük tehlikeden de kurtulmuş oldu.

²⁵ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 4.

²⁶ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 4-5.

²⁷ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 5.

²⁸ Çaka Bey ile ilgili bkz. Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M.S. 1081-1096*, 3. Baskı, Ankara 1966.

²⁹ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 5.

³⁰ Sultan Kılıç Arslan, Türkiye Selçuklu devletinin idaresini eline aldıktan sonra, Bizans'a karşı girişilen mücadeleyi sürdürmek amacıyla başarılı girişimlerde bulunmuş olan İzmir Bey'i Çaka'nın kızıyla evlenmek suretiyle onunla dostluk kurdu. Fakat bu dostluk Bizans'ın aleyhineydi ve ikili ne pahasına olursa olsun Bizans'a ağır bir darbe indirmek amacıyla faaliyetlerde bulunmaktaydılar. İmparator ise, onların hedefinin İstanbul olduğunu bildiğinden Çaka'yı durdurmak istiyordu. Bu amaçla, I. Kılıç Arslan'ı kendi tarafına çekmeye çalıştı. Kılıç Arslan'a bir mektup yazarak; Çaka'nın Kılıç Arslan'ın devletinde gözü olduğunu ima etmiş ve Selçuklu Sultanını İzmir Beyi'ne karşı kızdırtmıştır. Bunun sonucunda Kılıç Arslan, Çaka'nın gücünün bir gün kendisi için sorun olacağını düşünüp onu öldürtmüştür. Bu aslında Bizans'ın denge siyaseti taktiğidir. Bkz. Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 15 vd.

Yukarıda ifade edildiği üzere Bizans dört taraftan köşeye sıkıştırılmış bir haldeydi. Yeterince ordusu ve Türklere karşı mücadele edecek gücü yoktu. İmparator, tüm bunları göz önünde bulundurarak, geleneksel Bizans politikası olan ücretli asker yardımı alma yoluna başvuracaktı. Türk tehdidiyle baş edebilmek amacıyla, 1089 yılında Papa II. Urbanus (1088–1099)³¹ liderliğinde toplanan Melfi Konsili'ne elçilerini göndermek suretiyle önce Batı ile arasını düzeltmeye çabalamıştı. 1089 Eylülünde toplanan bu konsilde İmparator Aleksios'un aforoz kararı kaldırıldı³². 1095 yılındaki Piacenza Konsili'ne katılan Bizanslı elçiler³³ bu kez niyetlerini ortaya koyarak Türklere karşı harekete geçebilmek amacıyla yardım talebinde bulundular³⁴. Mart 1095 tarihinde Papa II. Urbanus tarafından yapılan bu toplantıda Bizans İmparatoru, açıkça Batı Kilisesi'nden Selçuklu Türklerinin şiddetli akınlarına karşı askerî yardım talebinde bulundu. Bu konsil sırasında Aleksios'un elçileri Papa'ya, Türklere karşı zor durumda bulunan İmparatorluğa yardım etmesi hususunu dile getirdi. Elçiler, Türklerin İstanbul'u tehdit ettiklerini ve Doğu'daki Hıristiyan kiliselerini yakıp yıktıklarını iddia ediyorlardı. Bizans tek başına Türkleri durduramıyordu. İşte bundan dolayı Batı'nın yardımına ihtiyacı vardı³⁵.

I. Aleksios, Türklerden kurtulmak için bulduğu bütün fırsatları değerlendirmiş, 1086'da önce Süleymanşah'ın ardından 1092'de Melikşah'ın ölümü ve Büyük Selçuklu ile Türkiye Selçuklu Devleti'nde yaşanan boşluğu ve karmaşayı fırsat bilerek Hıristiyan Batı'dan yardım istemiş; Papalık ise, bu yardımı kendi içinde, çıkarları doğrultusunda değerlendirmek amacıyla memnuniyetle kabul etmiştir. Böylelikle XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da fetihlerde bulunan Türkler, 1071 yılında Bizans İmparatorluğu'na ağır darbe indirmiş, ardından giriştikleri fetihlerle Bizans'ı sınırlarını koruyamayacak bir hale getirmişlerdi. Bunun sonucunda Bizans'ın Batı'dan istemiş olduğu ücretli asker talebi,

³¹ Runciman'ın belirttiği üzere tarihe II. Urbanus olarak geçen bu zatın esas ismi Odo de Lagery'dir. Yine Runciman'a göre 1042 yılı civarında doğmuştur. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, terc. Fikret Işıltan, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 78. Bir diğer görüşe göre de adı Odo de Châtillon'dur. Soissons Piskoposluk bölgesinde, yaklaşık olarak 1035 yılı civarında doğmuştur. Bkz. -Uta-Renate Blumenthal, "Urban II (d.1099)", *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, Oxford 2006, s. 1214.

³² Runciman, I, terc. Işıltan, s. 80.

³³ Konuyla ilgili Bkz. D. C. Munro, "Did the Emperor Alexius I. Ask for Aid to the Council of Piacenza, 1095?" *The American Historical Review*, (27/1922), s. 731-733.

³⁴ Konuyla ilgili Türkçe çalışma için bkz. Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*. 65-78; Aynı yazar, "Haçlı Seferleri'nin Mahiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri*, 26- 27 Mayıs, 1997, İstanbul 1998, s. 1-14.

³⁵ Uta-Renate Blumenthal, "Piacenza, Council of (1095)", *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, s. 956-957.

Urbanus'un Hıristiyanlığın yegâne hâkimi olması hevesiyle dinî propaganda vasıtasıyla, sosyal-ekonomik ve siyasî açıdan son derece kötü durumda bulunan Avrupa'yı Doğu'ya doğru akın akın harekete geçirecek ve tarihe Haçlı Seferleri olarak damgasını vuracak olan bu seferi başlatmış oldu³⁶.

I. Aleksios'un beklediği yardım çağrısı, 1095 Kasımı'ndaki Clermont Konsili³⁷ ile geldi. Clermont Konsili'nde, Piacenza'da istenilen yardım büyük kitleleri harekete geçirecek bir sefer çağrısı olarak kendini gösterdi. Tarih, 1095 sonbaharını gösterdiğinde Papa II. Urbanus, o meşhur tarihi vaazını yaparak büyük kitleleri harekete geçirmiş ve İmparator Aleksios Komnenos'un istemiş olduğu askeri yardım büyük kalabalıkları Doğu'ya sevk edecek bir sefer haline dönüşmüştü. 27 Kasım 1095 yılında Clermont Konsili'nde yapılan bu çağrı, Doğu'daki Hıristiyanları Türk-Müslüman baskı ve zulmünden kurtarmak motifiyle süslendiğinden³⁸ büyük yankılar uyandırmıştı³⁹. Kitleleri harekete geçiren bu tarihi çağrı II. Urbanus tarafından yapılmıştır. Hıristiyanlığın lideri Urbanus, Clermont'ta üç konuşma yapmıştır⁴⁰. İlk konuşmasında Türklerin fetihlerinden ve Hıristiyanlık dininin aşağılandığından bahsetmiştir. *Fulcherius* konuyla ilgili olarak "...Papa Urbanus, Roma topraklarının iç kısımlarının Türkler tarafından fethedildiğini ve bu hareketle Hıristiyanlara zalimce boyun eğdirildiğini duyduğunda, Tanrı aşkı ve dindarlığın (verdiği) merhametle yola koyulup dağları aşarak (Galya) Fransa'ya vardı. Clermont Auvergne şeklinde adlandırılan şehirde bir meclis toplanmasına karar verdi..."⁴¹ ifadelerini kullanır. Urbanus'un ikinci konuşması, Kilise'nin korunması ve

³⁶ Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, s. 65 vd. Haçlı Seferleri fikri ve doğuşu hususunda ayrıca bkz., Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1993; Carl Erdmann, *The Origin of the Idea of the Crusade*, Almandan terc. Marshall W. Baldwin - Walter Goffart, Princeton 1977; Norman Daniel, "Crusade Propaganda", *A History of the Crusades*, C. VI, Gen. Ed. K. M. Setton, Wisconsin 1989, s. 39-97.

³⁷ Clermont Konsili ile ilgili bkz. Frederic Dunclaf, "The Councils of Piacenza and Clermont", *A History of the Crusades*, C. I, Gen. Ed. K. M. Setton, 2. Baskı, Wisconsin 1969, s. 220-252; Uta-Renate Blumenthal, "Clermont, Council of (1095)", *The Crusades An Encyclopedia*, C. I, s. 263-265.

³⁸ Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", s. 65 vd.

³⁹ Urbanus'un çağrısı ile ilgili bilgi için bkz. A. C. Krey, "Urban's Crusade Success or Failure", *The American Historical Review*, (53 /1948), s. 235-250.

⁴⁰ Bkz. Dana Carleton Munro, "The Speech of Pope Urban II. at Clermont, 1095", *The American Historical Review*, (11/1906) s. 232.

⁴¹ *Fulcherius Carnotensis, RHC occ*, III, s. 321; İng. terc. R. Ryan, s. 62; Türkçe terc. İlcan Bihter Barlas, s. 46.

Tanrı barışı⁴² ile ilgili olup tamamen İncil'den alıntılarla süslenmiştir⁴³. Üçüncü konuşmasında ise Doğu'daki din kardeşlerinin yardıma ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. *Fulcherius* bu hususu şu sözlerle dile getirir: "...Sizin yardımınıza ihtiyacı olan ve bunun için yalvaran doğudaki kardeşlerinize hemen yardım götürmeniz gerekmektedir... Türkler onlara saldırıp St. George Kolu⁴⁴ olarak adlandırılan Roma topraklarına kadar ilerlediler. Gittikçe daha fazla Hıristiyan toprağını ele geçirip savaşlarda onları yedi defa yendiler. Birçok insanı öldürüp esir aldılar, kiliseleri yıktılar. Tanrı'nın krallığını harap ettiler. Eğer onlara müsaade ederseniz Tanrı'ya inananları yenip topraklarını fethetmeye devam edecekler... Burada bulunanlara sesleniyorum; aramızda bulunmayanlara ve ayrıca Hıristiyan askerlerine de. Oraya gidecek herkes için söylüyorum. İster ovada yürüyün ister denizi geçin ister kâfirle dövüşün. Zincirlenmiş hayatınız sona erdiğinde günahlarınız af olacak! Tanrı'nın bana verdiği yetkiyle bunu herkese bahşediyorum..."⁴⁵

Böylece, Clermont Konsili'nde yapılan bu tarihî çağrı ile Haçlı Seferleri⁴⁶ resmen başlamış oldu. İmparator Aleksios, tam rahat bir nefes almayı planlarken olaylar beklenenin aksine gerçekleşti; 1096 yılı önemli olayların başlangıcı oldu. *Ioannes Zonaras*'ın ifade ettiği üzere; "...Franklar,

⁴²Tanrı barışı yahut *Pax Dei*, kilise tarafından meydana getirilen bir kurum idi ve toplumdaki çatışmayı önlemek çabasıydı. XI. yüzyılda ise Batı Avrupa'nın tamamına yayıldı. Bkz. Thomas Gergen, "The Peace of God and its legal practice in the Eleventh Century", *Cuadernos de Historia del Derecho*, (9 /2002), s. 11-27.

⁴³*Fulcherius Carnotensis*, *RHC occ.* III, s. 322 vd; İng. Terc. F. R. Ryan, s. 62-65; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 47-49.

⁴⁴İstanbul Boğazi ve Marmara denizi kastedilmektedir. Haçlı kaynaklarında hep bu şekilde ifade edilmektedir.

⁴⁵*Fulcherius Carnotensis*, *RHC occ.* III, s. 323 vd; İng. Terc. F. R. Ryan, s. 65-66; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 50-51. Papa'nın vaazına genel olarak bakıldığında ise Frankların kahramanlıklarına övgü, Doğu'daki din kardeşlerine yardım, Türklerin zaferleri, Doğu'daki Hıristiyanların ızdırabı, kutsal mekânlara ve kiliselere yapılan saygısızlık, Kudüs'ün kutsiyeti gibi hususlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Bkz. Dana Carleton Munro, The Speech of Pope Urban II. at Clermont, 1095, *The American Historical Review*, s. 232. Konsildeki konuşma için en güvenilir kaynak D. C. Munro'ya göre *Fulcherius*'tur. Bkz. Dana Carleton Munro, aynı yer. Karş. Runciman, I, terc. Işıltan, s. 84 ve n. 3.

⁴⁶Haçlılar ve Haçlı Seferleri konusunda bkz. Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, İngilizce terc. John Gillingham, Oxford 1977; Jean Richard, *The Crusades c. 1071- c. 1291*, İngilizce terc., Jean Birrell, Cambridge 1999; Zoé Oldenburg, *The Crusades*, İngilizce terc., Anne Carter, New York 1966; Jonathan Riley-Smith, *The Crusades A Short History*, London 1987; aynı yazar, *The First Crusaders 1095-1131*, Cambridge 1997; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1968; Robert Payne, *The Crusades A History*, London 1994; Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, Türkçe terc., Berna Kılınçer, İstanbul 2005; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997; aynı yazar, "Haçlılar", *DİA*, C. 4, İstanbul 1996, s. 525-546.

*Kentler'in Sultanı'na yönelerek ve Anadolu'yu bir uçtan ötekine geçmek amacıyla Batı'dan hareket ettiler. Hatta bu kitlesel hareketi, Tanrısal alâmetin biri önceden açıkladı: 'Batı'dan hareket eden ve güneşi karartan buluta benzeyen bir çekirge sürüsü, Kentler'in Sultanı'nın üzerine düştü ve onu geride bırakarak Anadolu'ya indi...'*⁴⁷

Sonuç olarak genel itibariyle bakıldığında, Bizans İmparatorluğu'nun XI. yüzyılı bir yandan topraklarına göz diken Norman saldırıları, bir yandan da dur durak bilmeyen Türk akınlarıyla mücadele etmekle geçti. 1025-1081 yılları arası dönemde başa geçen İmparatorların, İmparatorluğu idare etmekte başarısız oluşu devleti çöküntüye sürükledi. I. Aleksios'un 1081'de tahta çıkışıyla bu çöküş biraz olsun telâfi edilebildi ve İmparatorluk canlanma sürecine girdi. I. Aleksios, hâkimiyeti süresince Güney İtalyalı Normanlardan İmparatorluğunu korumak ve zayıflamış ordusuyla Türk akınlarını durdurabilmek için uğraştı durdu. Bunun için de kimi zaman Türklere karşı Normanlardan; Normanlara karşı Türklerden ve yine Türklere karşı Papalıktan yardım talebinde bulundu. Bu cümleden hareketle Bizans'ın Haçlı seferleri öncesindeki siyâsi durumuna bakıldığında Papalık, ağırlıklı olarak Güney İtalyalı Normanlar ve Türkler ile yoğun bir şekilde münasebette bulunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kaynaklar

Anna Komnena, *The Alexiad*, İng. terc. Elizabeth A. S. Dawes, London 2011; Türkçe terc. Bilge Umar, *Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, RHC occ, III, s. 311-485; İng. terc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969; Türkçe terc. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak* İstanbul 2009.

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Mikhail Psellos'un *Khronographia'sı*, Türkçe terc. Işın Demirkent, Ankara 1992.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Araştırma Eserleri

Ayönü, Yusuf, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

⁴⁷ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 169.

- _____, *Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.
- Blumenthal, Uta-Renate “Piacenza, Council of (1095)”, *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, Oxford 2006, s. 956-957.
- _____, “Urban II (d.1099)”, *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, Oxford 2006, s. 1214-1217.
- _____, “Clermont, Council of (1095)”, *The Crusades An Encyclopedia*, C. I, Oxford 2006, s. 263-265.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Türkçe terc. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul 1994.
- Charanis, Peter “Byzantium, The West and the Origin of the First Crusade”, *Byzantion*, (19/1949), s. 17-36.
- Daniel, Norman, “Crusade Propaganda”, *A History of the Crusades*, C. VI, Gen. Ed. K. M. Setton, Wisconsin 1989, s. 39-97.
- Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.
- _____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.
- _____, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, 35 (1994), s. 65-78.
- _____, “Haçlılar”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1996, s. 525-546.
- _____, “Haçlı Seferleri’nin Mahiyeti ve Başlaması”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26-27 Mayıs, 1997*, İstanbul 1998, s. 1-14.
- _____, “1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askerî ve Siyasî Durumu”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 1-15.
- _____, “1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Batı İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 97-119.
- _____, “14.Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti”, *Bizans Tarihi Yazıları Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 17-30.
- Duncalf, Frederic, “The Councils of Piacenza and Clermont”, *A History of the Crusades*, C. I, Gen. Ed. K. M. Setton, 2. Baskı, Wisconsin 1969, s. 220-252.
- Erdmann Carl, *The Origin of the Idea of the Crusade*, Almandan terc. Marshall W. Baldwin - Walter Goffart, Princeton 1977.
- Gergen, Thomas, “The Peace of God and its legal practice in the Eleventh Century”, *Cuadernos de Historia del Derecho*, (9 /2002), s. 11-27.
- Heyd, W., *Yakın-doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe terc. E. Z. Karal, 2. Baskı, Ankara 2000.
- Krey, A. C., “Urban’s Crusade Success or Failure”, *The American Historical Review*, (53 /1948), s. 235-250.
- Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

I. HAÇLI SEFERİ (1906) ÖNCESİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ DURUMUNA BAKIŞ

- _____, *Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi M. S. 1081-1096*, 3. Baskı, Ankara 1966.
- Mayer Hans Eberhard, *The Crusades*, İng. terc. John Gillingham, Oxford 1977.
- Mc Queen, W. B., "Relations between the Normans and Byzantium 1071-1111", *Byzantion*, (56 /1986), s. 427-476.
- Munro, D. C., "The Speech of Pope Urban II. at Clermont, 1095", *The American Historical Review*, (11/1906), s. 231-242.
- _____, "Did the Emperor Alexius I. Ask for Aid to the Council of Piacenza, 1095?" *The American Historical Review*, (27/1922), s. 731-733.
- Oldenburg, Zoé, *The Crusades*, İngilizce terc. Anne Carter, New York 1966.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, 5. Baskı Ankara 1999.
- Payne, Robert, *The Crusades A History*, London 1994.
- Richard, Jean, *The Crusades c.1071-c.1291*, İng. terc. Jean Birrell, Cambridge 1999.
- Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades A Short History*, London 1987.
- _____, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1993.
- _____, *The First Crusaders 1095-1131*, Cambridge 1997.
- _____, *Haçlılar Kimlerdi?* Türkçe terc. Berna Kılınçer, İstanbul 2005.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, terc. Fikret Işıltan, 3. Baskı, Ankara 1998.
- Sevim, Ali, "Süleymanşah'ın Kuzey Suriye Seferi ve Sonuçları" *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVI/1, Ankara 1988, s. 71-76.
- _____, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990.
- _____, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 2. Baskı, Ankara 1993.
- Stevenson, W. B., *The Crusaders in the East*, Cambridge 1968.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 4. Baskı, İstanbul 1996.

